

Drs. J.H. Post

OVER-BETUWE-NOORD
SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNING VAN
EEN RUILVERKAVELINGSGEBIED IN DE BETUWE

Interne Nota No. 119

Juli 1967

Niet voor publikatie/nadruk verboden
Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - 's-Gravenhage - Tel. 61.41.61

2166663

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
§ 1. Algemeen sociaal-economische aspecten	5
§ 2. Agrarisch-structurele aspecten	8
§ 3. Bedrijfsstructurele aspecten	17
§ 4. Slotbeschouwing	29
Lijst van geraadpleegde literatuur	32

BIJLAGEN

1. Toelichting op enkele veelvuldig gebruikte termen	33
2. Wijzigingen in het aantal geregistreerden	34
3. Bedrijfstypen	35
4. Aantal en omvang van de produktierichtingen	36
4a. Betekenis van de indeling naar categorieën	37

§ 1. Algemeen sociaal-economische aspecten

Het ruilverkavelingsgebied "Over-Betuwe-Noord" beslaat het gehele grondgebied van de gemeente Heteren voor zover dat binnen de rivierdijk (Nederrijn) is gelegen en enige delen van de gemeenten Elst, Valburg en Opheusden. Voor de beschrijving van de sociaal-economische situatie in het gebied zal echter alleen gebruik worden gemaakt van de gegevens over de gemeente Heteren. De delen van het ruilverkavelingsgebied die tot andere gemeenten behoren, zijn in verhouding tot deze gehele gemeenten te klein van omvang om deze gemeenten bij de beschrijving in deze paragraaf te betrekken.

Heteren is een agrarische gemeente met een kleine maar vrij snel groeiende bevolking m.n. in de periode 1947-1960, toen het aantal inwoners met bijna een derde toenam. Na 1960 evenwel was de bevolkingstoename belangrijk geringer. Ondanks deze groeiende bevolking heeft Heteren sinds 1950 voortdurend een vertrekoverschot gehad. Weliswaar was in de periode 1956-1960 het vertrekoverschot gering, maar na 1960 steeg dit weer tot 60 à 100 personen per jaar. Momenteel heeft Heteren ongeveer 6000 inwoners.

De bevolkingsontwikkeling liep in de verschillende dorpen niet geheel parallel. In het dorp Driel nam de bevolking belangrijk sterker toe dan in het dorp Randwijk, terwijl het dorp Heteren een tussenpositie innam. De verschillen in de mate van toename van het bevolkingsaantal hangen waarschijnlijk niet alleen samen met de grootte van de dorpen, maar ook met de godsdienstige samenstelling van de bevolking. Zo is het grootste dorp Driel (1960; 2800 inwoners) voor 80% rooms-katholiek, in Heteren (1750 inwoners) is ruim de helft van de inwoners katholiek en in Randwijk (1200 inwoners) 25%. De overige inwoners zijn voor het grootste deel Nederlands hervormd. Door het hoge geboortenverschot is er in Heteren een groot aantal jeudigen; zo was in 1960 47% van de bevolking jonger dan 20 jaar.

Tabel 1

WERKGELEGENHEID

	Gemeente Heteren	
	1947	1960
Totale mannelijke beroepsbevolking	1391	1507
Inkomende forensen 1)	146	77
	1537	1564
Uitgaande forensen	279	608
In de gemeente werkend	1238	1056
Agrariërs (incl. bosbouw + ontginning)	648	385
Niet-agrarische werkgelegenheid	590	671

1) Excl. niet-dagelijks-heen-en-weer-reizenden.

Bron: C.B.S. Volks- en beroepstelling 1947;
Algemene volkstelling 1960.

In de afgelopen jaren heeft de landbouw als bron van bestaan sterk in betekenis ingeboet: was in 1947 nog 46% van de beroepsbevolking in de landbouw werkzaam, in 1960 was dit nog slechts 24%. Deze vermindering kwam grotendeels tot stand doordat het aantal landarbeiders met bijna twee derde afnam en het aantal meewerkende zoons met de helft. Hier stond tegenover dat de belangrijkheid van de industrie relatief aanzienlijk toenam: in 1947 was 36% van de beroepsbevolking werkzaam in de industrie, in 1960 54%. Van de dorpen is het kleinste dorp, Randwijk, nog het meest agrarisch, hier was in 1960 36% van de beroepsbevolking in de landbouw werkzaam, in de beide andere dorpen was dit slechts iets meer dan 20%. In Driel werkte in 1960 59% van de beroepsbevolking in de nijverheid, tegen 53% in het dorp Heteren en 44% in Randwijk. Heteren-dorp telde als bestuurscentrum wat meer personen werkzaam in de dienstensector dan de beide andere dorpen.

Hoewel het aantal buiten de landbouw werkzame beroepspersonen met bijna 500 is toegenomen, nam de niet-agrarische werkgelegenheid met nog geen 100 arbeidsplaatsen toe. Het aantal forensen is daardoor meer dan verdubbeld, zodat in 1960 bijna 40% van de beroepsbevolking buiten de eigen gemeente werkte. Gezien de meest recente bevolkingsontwikkeling mag worden verondersteld dat dit percentage momenteel zeker niet lager zal liggen. De belangrijkste werkgemeenten zijn resp. Renkum, Arnhem, Elst, Wageningen en Nijmegen.

Wat politieke kleur betreft blijkt uit de gemeenteraadsverkiezingen 1966 dat bijna alle stemgerechtigde burgers van Heteren op confessionele partijen stemmen. De katholieke partijen (K.V.P. en lijst Hermeling) hebben gezamenlijk de meerderheid in de gemeenteraad. De lijst Hermeling is een echt "Drielse" partij en heeft met name ten doel om de belangen van het "achteruitgestelde" Driel te bevorderen. Aan de westkant van de gemeente Randwijk zijn de protestants-christelijke partijen in de meerderheid, hier wist de S.G.P. bijna 30% van de stemmen op zich te verenigen. De Boerenpartij behaalde overigens 4% van alle stemmen.

Het ruilverkavelingsgebied is gelegen in de z.g. centrale open ruimte en behoort daarmee tot de gebieden waarvoor in de jongste nota over de ruimtelijke ordening ruilverkaveling opportuun wordt geacht (pag. 116). Ondanks deze ligging in deze z.g. centrale open ruimte zal het gebied sterk bij de planologische ontwikkelingen betrokken worden.

In de eerste plaats kunnen in dit verband genoemd worden de plannen tot aanleg van wegen in het kader van de verbetering van de noord-zuid-verbindingen: een weg in het uiterste oosten van het gebied, een weg bij Heteren-dorp en een weg ten westen van Randwijk. Met de aanleg van deze wegen correspondeert de bouw van drie bruggen. Voor de aanleg van de brug bij Heteren zijn de voorbereidingen reeds in een vergevorderd stadium en verwacht mag worden dat deze brug als eerste klaar zal zijn. Als tweede zal wellicht volgen de brug bij Arnhem die de schakel gaat vormen in de urgente tweede verbinding

tussen eerdergenoemde stad en Nijmegen. Op welke wijze deze weg ingevoegd zal moeten worden in het stadslichaam van Arnhem is echter nog niet duidelijk. De weg bij Heteren zal het gehele ruilverkavelingsgebied doorsnijden en in eerste instantie lopen tot Herveld. De west-oost-verbinding door de Betuwe zal mogelijk eveneens voorlopig niet verder dan tot Herveld worden doorgetrokken. Door de aanleg van een weg van Herveld via Heteren naar het Hazepad heeft Rotterdam op deze wijze voorlopig een goede verbinding met het Ruhrgebied.

Voor de naaste toekomst mag alleen in Heteren-dorp een belangrijke toeneming van de bevolking worden verwacht (van 1300 inwoners nu tot maximaal 9000 inwoners in 2000). Driel en Randwijk zouden dus "bevroren" worden. Deze visie van de planologen wordt niet door alle ingezetenen gedeeld. Met name in Driel achten velen deze ontwikkeling ongewenst (in dit verband kan b.v. worden gerefereerd aan de reeds eerdergenoemde lijst Hermeling) en zien velen een eigen ontwikkeling voor Driel. Hierbij wordt wel verwezen naar de ontwikkeling bij Elden, dat 10 jaar geleden een zelfde positie ingenomen zou hebben als Driel nu. Tot voor kort is sprake geweest van de ontwikkeling van een dubbelstad ten westen van Randwijk en tegenover Wageningen. Het is twijfelachtig of de plannen in deze richting geconcretiseerd zullen worden en zo dit al het geval zou zijn, zal deze ontwikkeling zeker niet voor 2000 aan de orde komen. Tenslotte is er nog een weg gepland die door het ruilverkavelingsgebied komt en loopt van oost naar west, de aanleg van deze weg zal plaatshebben voor de ruilverkaveling dan wel in ruilverkavelingsverband. Het tracé van deze weg zal van groot belang zijn in het kader van het plan voor wegen en waterlopen. Het is daarbij gewenst dat men aan beide zijden van deze nieuwe weg een zodanige brede strook grond zal hebben, dat de landbouwkundige ontwikkeling daardoor niet in gevaar wordt gebracht. Naarmate het tracé noordelijker komt te liggen zal het aantal verplaatsingen groter moeten zijn.

Tot besluit zij nog de aandacht gevestigd op het geplande industrieterrein bij Elst, dat ten dele in de ruilverkaveling ligt, het ware wenselijk hiermee bij het maken van de ruilverkavelingsplannen rekening te houden evenals met de aanleg van de weg Arnhem-Nijmegen en met het z.g. cultuurschoongebied in het westen van het gebied. In dit laatste gebied, dat uiteraard nog grenswijzigingen kan ondergaan, zou het aantal plaatsen waar boerderijen mogen worden gebouwd worden beperkt, het is de vraag in hoeverre dit aanvaardbaar is. Overwogen zou kunnen worden in hoeverre er voorzieningen kunnen worden getroffen om de Linge meer geschikt te maken voor recreatie, gezien de stedelijke ontwikkeling in het oosten van het gebied (sportvisserij).

§ 2. Agrarisch-structurele aspecten

Voor de toekomst van het gebied en dus ook voor de ruilverkaveling is het van groot belang iets te weten over het toekomstige verloop van het aantal bedrijven. In deze paragraaf zullen wij allereerst op dit onderwerp ingaan. Hierbij beginnen wij met een beschrijving van de ontwikkeling van het aantal bedrijven in het recente verleden, om vervolgens mede aan de hand daarvan de ontwikkeling in de toekomst te bezien.

Samenstelling en ontwikkeling van het aantal geregistreerden

Het grootste deel van de ruilverkaveling ligt in de gemeente Heteren. In deze gemeente is van 1910 tot 1950 het aantal bedrijven gestadig toegenomen. Na 1950 is het aantal bedrijven iets gaan dalen, een ontwikkeling die na 1959 belangrijk is versneld. Als gevolg hiervan steeg de gemiddelde bedrijfsgrootte tot 9,5 ha in 1965. Uit dit gemiddelde blijkt reeds, dat er vele kleine bedrijven zijn, zo was in 1965 meer dan de helft van de bedrijven kleiner dan 5 ha.

Bij de beschouwing van deze cijfers moet men er rekening mee houden dat het hierbij gaat om alle bedrijven. In het ruilverkavelingsgebied waren in mei 1966 424 geregistreerden, maar hiervan had slechts iets meer dan de helft (51%) het hoofdberoep in de landbouw, terwijl er in deze groep nog weer 24 (6%) waren met een nevenberoep. Het wekt dan ook geen verwondering dat van de bedrijven kleiner dan 5 ha slechts 22% wordt geëxploiteerd door zuivere agrariërs (z.g. A-groep). Dit betekent echter niet dat het aantal agrariërs met kleine bedrijven te verwaarlozen zou zijn, ruim 30% van deze bedrijven is kleiner dan 5 ha. In hoeverre hier van een bedrijfsgrootteprobleem sprake is kan pas volledig duidelijk worden wanneer ook de bedrijfsstructurele aspecten zijn behandeld. Slechts iets meer dan 20% van de bedrijven is groter dan 20 ha.

In feite hebben wij hier te maken met 2 sociale groepen: de grote boeren en de kleine (gedeeltelijk) zelfstandigen. In de vorige eeuw overwogen de grote boeren zowel in aantal als in sociaal- en economisch opzicht. De betekenis van deze groep is echter sterk achteruitgegaan. Enerzijds waren er b.v. een aantal faillissementen, anderzijds waren er ook splitsingen. De kleine zelfstandigen zijn voor een groot deel voortgekomen uit de (land)arbeidersstand. Bij deze groep heeft zich een emancipatie voltrokken, waarbij velen er met grote inspanning en veel moeite in slaagden geheel of gedeeltelijk zelfstandig te worden en een bedrijfje op te bouwen; veelal was dit in de landbouw, maar men was ook wel actief in de handel.

In het ruilverkavelingsgebied zijn dus vele bedrijfshoofden, die behoren tot de z.g. B-, C-, D- en S-groepen (voor een toelichting op het gebruik van deze groepen wordt verwezen naar bijlage 1). De bedrijven van deze bedrijfshoofden zijn meestal kleiner dan 5 ha (87%).

Het blijkt dat er in "Over-Betuwe-Noord" enkele jaren geleden relatief méér grondgebruikers tot deze groepen behoorden dan in de ruilverkavelingsgebieden Over-Betuwe-Zuid en Rijk van Nijmegen en met name tot de C-groep. Tot de B-groep behoort 6% van de bedrijfshoofden. Deze geregistreerden hebben een agrarisch-verwant nevenberoep, zoals b.v. veehandelaar, fruithandelaar, loonspuiter, melkrijder e.d. Het ruilverkavelingsgebied wordt voorts gekenmerkt door een groot aantal C-geregistreerden. Zo beoefent ongeveer een derde van de bedrijfshoofden de zelfstandige landbouw als nevenberoep. Deze groep heeft bijna 8% van de cultuurgrond in gebruik. Deze bedrijfshoofden hebben een gehele scala van agrarisch-verwante en niet-agrarisch-verwante hoofdberoepen, waarvan fabrieksarbeider (vroegere landarbeiders?) en landarbeider de meest voorkomende zijn. De groep D-bedrijfshoofden vormt 15% van alle geregistreerden en heeft bijna 4% van de cultuurgrond in gebruik. Van de D-geregistreerden heeft ongeveer de helft voorheen een zelfstandig agrarisch beroep gehad. In de deelgebieden Elst en Homoet wonen naar verhouding weinig C- en D-geregistreerden ($\pm 30\%$), de meesten wonen in de deelgebieden waarin de kernen zijn gelegen, met name in Driel (55%). Tot de groep speciale geregistreerden behoorden o.m. een proefboerderij, een K.I.-station etc.

Tabel 2

GEREGISTREERDEN NAAR BEROEPSGROEP EN BEDRIJFSGROOTTE

Ha	A+B		C		D		S		Tot.		Opp. in ha			
	1961	1966	'61	'66	'61	'66	'61	'66	1961	1966	1961 (%)	1966 (%)		
< 1	14	13	117	82	33	36	-	-	164	131	54	2	45	1
1- 5	75	58	53	50	21	21	3	3	152	132	386	12	339	10
5-10	60	51	3	5	5	5	-	1	68	62	478	14	453	14
10-20	42	46	6	4	4	1	-	-	52	51	689	21	735	23
20-40	32	32	-	1	-	-	2	1	34	34	983	30	949	20
≥ 40	12	13	1	-	-	-	1	1	14	14	704	21	730	23
Totaal	235	213	180	142	63	63	6	6	484	424	3294	100	3251	100
Opp. abs.	2686	2740	288	255	153	113	167	143	3294	3251				
%	81	84	9	8	5	4	5	4	100	100				

Bron: landbouwtellingformulieren 1961 en 1966.

Evenals elders neemt ook in het ruilverkavelingsgebied het aantal geregistreerden in de laatste jaren af. In de periode 1961-1966 daalde het aantal geregistreerden met 12%, het aantal agrariërs (A+B) met 9% en het aantal agrariërs met minder dan 10 ha met 18%. Dit betekent een vermindering van nog geen 2% resp. 4% per jaar. Dit was minder dan b.v. in de ruilverkaveling "Lek en Linge", waar deze vermindering $\pm 3\%$

resp. 6% bedroeg. Deze percentages geven saldi aan, het uiteindelijke resultaat van het verkeer van geregistreerden in de afgelopen 5 jaar. Wij zullen nu vervolgens nagaan op welke wijze dit verkeer was samengesteld, bijlage 1 geeft daarbij een overzicht van "verkeersstromen". 1)

De A- en B-geregistreerden

Het aantal A- en B-geregistreerden in het ruilverkavelingsgebied daalde in de laatste 5 jaar met gemiddeld nog geen 2% per jaar. Deze daling tot een aantal van 213 was het gevolg van de feiten dat enerzijds 13 bedrijven in deze groep werden opgeheven en 29 overgingen naar andere beroepsgroepen, anderzijds doordat 7 nieuwe bedrijven werden gesticht en er 13 bijkwamen door overgang vanuit andere beroepsgroepen (zie bijlage 2).

De bedrijven die werden opgeheven waren in het algemeen klein: van de 13 waren er 8 kleiner dan 5 ha en 12 kleiner dan 10 ha. Bij de opheffing van deze bedrijven kwam 58,5 ha cultuurgrond vrij, waarvan 47 ha werd gevoegd bij bestaande bedrijven. Van deze 13 opgeheven bedrijven verdwenen er 12 in de laatste 3 jaar. Deze versneld plaatshebbende vermindering van het aantal bedrijven in de A- en B-groep moet voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan de werking van het O.- en S.-fonds. De belangstelling voor beëindiging via de S.I.-regeling is echter niet groot, wat waarschijnlijk verband houdt met het feit dat men het bedrijf, dat men met veel moeite en zorg heeft opgebouwd en waaraan men een belangrijk deel van zijn sociale positie ontleent, niet wil afstoten. Er was slechts één bedrijfshoofd die het bedrijf beëindigde wegens beroepsverandering, de 12 andere gevallen van beëindiging hingen alle samen met de hoge leeftijd van het bedrijfshoofd en de afwezigheid van een opvolger. De meesten van deze grondgebruikers woonden in Randwijk (6) en Driel (5).

Belangrijker voor de vermindering van het aantal landbouwbedrijven was de overgang naar een andere beroepsgroep. Van de 29 landbouwers die van beroepsgroep veranderden gingen er 11 naar de C-groep en 18 naar de D-groep. Het grootste deel van deze bedrijven was kleiner dan 5 ha. De overgang naar de C-groep betekent echter niet, dat beroepsovergang toch nog een vrij grote omvang zou hebben, in totaal werd in slechts 4 gevallen de overgang naar de C-groep door beroepsverandering veroorzaakt en in de andere gevallen viel het samen met bedrijfsoverdracht. De overgang naar de D-groep is eveneens van betekenis voor de daling van het aantal agrariërs. Men kan zich hierbij uiteraard afvragen of gezien dit grote aantal overgangen naar de

1) Bij de benadering van deze materie is uitgegaan van het bedrijf. Met andere woorden wanneer er in 1961 b.v. een A-geregistreerde op het bedrijf Z bedrijfshoofd was en nu is een C-geregistreerde op het bedrijf Z bedrijfshoofd, dan is er sprake van een overgang van de A-groep naar de C-groep.

D-groep, de belangstelling voor het O.- en S.-fonds niet vrij gering genoemd mag worden. In hoeverre dit het geval is houdt o.m. verband met de inkomenspositie. Een geringe belangstelling kan samenhangen met een grote bedrijfsgebondenheid, het feit dat men na overdracht te weinig grond overhoudt om zich nog enigermate nuttig te kunnen voelen, maar ook hiermee dat een (schoon)zoon t.z.t. het bedrijfje graag als nevenbedrijf wil gaan exploiteren.

Van de 20 nieuwe bedrijven in de A- en B-groep sedert 1960 waren er 13 reeds eerder in de C- en D-groep geregistreerd. Het blijkt dus, dat er niet alleen een grote(re) stroom is naar de C- en D-groep, maar eveneens een stroom vanuit deze groepen naar de A- en B-groep (resp. 8 en 5). Met name wat de D-groep betreft moet men vooral denken aan bedrijfsovernemers, die het met dit bedrijfje toch als agrariër willen proberen. De meeste grondgebruikers die overgingen van de C-groep naar de A- en B-groep werden fruitteler. Van de 7 nieuw-geregistreerden hadden er 5 een bedrijf kleiner dan 5 ha en begonnen er 3 als fruitteler.

Uit dit alles blijkt, dat er een beduidende vermindering van het aantal agrariërs geweest zou zijn, ware het niet dat er eveneens een belangrijke toetreding tot de groep agrariërs is. Met name geldt dit voor de groep fruittelers: van de 20 nieuwe agrariërs willen er maar liefst 9 het proberen als fruitteler. Gezien deze belangstelling voor het agrarische bedrijf lijkt het gewenst in de streek meer dan tot dusverre de aandacht te richten op de eisen waaraan reeds nu, maar vooral in de toekomst een landbouwbedrijf en een agrariër moeten voldoen om een aan de stijgende behoefte voldoende inkomen te kunnen behalen.

In totaal werden 32 agrarische bedrijven (14%) overgedragen, de meeste aan (schoon)zoons, maar toch ook nog enkele aan vreemden. De belangrijkste redenen voor overdracht waren hoge leeftijd en overlijden van het bedrijfshoofd. Overdracht door beroepsverandering kwam niet voor. Van de bedrijven kleiner dan 5 ha was slechts 6% betrokken bij bedrijfsoverdracht, hieruit blijkt duidelijk dat althans de belangstelling van de zoons van agrariërs met een klein bedrijf voor een overneming van een dergelijk klein bedrijf tanende is.

De C-geregistreerden

De groep C-geregistreerden (142) is in de laatste 5 jaar per saldo met 38 geregistreerden afgenomen. Het aantal nam af doordat een aantal uit de registratie verdween (39), overging naar de groep agrariërs (8) en naar de groep D-geregistreerden (17); het aantal nam toe doordat een aantal voor het eerst werd geregistreerd (10), overkwam vanuit de groep agrariërs (11) en vanuit de groep D-geregistreerden (5).

Van de belangrijkste groep tot nu toe bij de aantalsontwikkeling van de C-groep sedert 1961 (het aantal dat uit de registratie verdween) is ruim vier vijfde eerst na 1965 verdwenen. Er was geen enkele bij met

meer dan 5 ha in gebruik. Vooral in Randwijk zijn veel C-geregistreerden verdwenen. De belangrijkste redenen waren in het algemeen het afstoten van het vee, overlijden en verhuizing. In totaal kwam 22 ha grond vrij waarvan 14,5 ha werd toegevoegd aan bestaande bedrijven.

Reeds hiervoor is gesproken over de grondgebruikers die overgingen naar de groep agrariërs. De overgang naar de groep D-geregistreerden hangt samen met het afstoten van het hoofdberoep wegens leeftijd en het aanhouden van het nevenberoep.

Zoals reeds eerder is vermeld houdt de overgang van de groep agrariërs naar de C-groep ten dele verband met generatiewisseling. Dit is ook het geval met de overgang van de groep D-geregistreerden naar de C-groep. Houdt men deze beide ontwikkelingen in het oog, dan ziet men dat de saneringskant van het O.- en S.-fonds meer effect zou sorteren, indien aflopende landbouwbedrijven niet als nevenbedrijven in handen zouden komen van niet-(zelfstandige) agrariërs.

In totaal werden er 20 bedrijven in de C-groep overgedragen, meestal aan een (schoon)zoon wegens hoge leeftijd of overlijden van de vader.

De D-geregistreerden

De groep D-geregistreerden (63) is per saldo gelijk gebleven. Het verminderde doordat 27 geregistreerden uit de registratie verdwenen en doordat 10 geregistreerden overgingen naar een andere beroepsgroep; het nam toe doordat 35 geregistreerden overgingen naar de D-groep en doordat 2 D-geregistreerden voor het eerst in registratie kwamen. Slechts 6 D-geregistreerden droegen hun bedrijf over. De verdwenen D-geregistreerden hadden 45 ha cultuurgrond in gebruik, hiervan is 18,50 ha gegaan naar bestaande bedrijven, terwijl van de resterende grond een groot deel naar de gemeente ging. Uit deze cijfers komt duidelijk het grote verloop in deze groep naar voren. Verwacht mag worden, dat binnen 5 jaar de helft deze groep weer heeft verlaten, waarbij de grondgebruiker in ten minste 6 van de 10 gevallen geheel uit de registratie verdwenen zal zijn. Ten dele zal het aantal geregistreerden echter weer worden aangevuld hoofdzakelijk door hen die uit andere beroepsgroepen komen.

Uit het voorgaande komt naar voren, dat de vermindering van het aantal landbouwbedrijven grotendeels tot stand komt bij generatiewisseling, zowel wat betreft het verdwijnen van landbouwbedrijven als wat betreft de overgang naar de C- en D-groep. Bovendien blijkt er in de laatste groepen belangstelling te bestaan voor het landbouwbedrijf en dan vooral voor de fruitteelt.

De opvolgingssituatie

De vermindering van het aantal agrariërs wordt voor een belangrijk

deel veroorzaakt door de afwezigheid van een opvolger op de vrijkomende bedrijven. Aan de hand van de huidige opvolgingssituatie kunnen wij dan ook een indruk krijgen van het verloop van het aantal bedrijven in de toekomst. De opvolgingssituatie zal op twee wijzen worden benaderd, enerzijds door berekening van het aantal meewerkende zoons per 100 bedrijven en anderzijds door na te gaan in hoeverre er op de bedrijven van oudere bedrijfshoofden een opvolger is. Beide methoden vullen elkaar aan.

Wanneer het aantal meewerkende zoons per 100 bedrijven tussen de 30 en de 40 ligt, is er bij een tamelijk gelijkmatige leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden, wat in het ruilverkavelingsgebied inderdaad het geval is, een evenwicht tussen het aantal potentiële opvolgers en het aantal vrijkomende bedrijven.¹⁾ In het gebied van de ruilverkaveling is dit kengetal 26, wat dus wil zeggen dat er niet voldoende meewerkende zoons zijn om de vrijkomende bedrijven over te nemen. De bedrijven kleiner dan 20 ha hebben in het algemeen minder meewerkende zoons dan vrijkomende bedrijven, hierbij moet echter wel bedacht worden, dat deze bedrijven vaak te klein zijn om naast het bedrijfshoofd ook werkgelegenheid te verschaffen aan een zoon, zodat voor de kleinere bedrijven deze cijfers niet veelzeggend zijn. Een uitzondering hierop vormen de bedrijven van 5-10 ha, waarvan een teveel aan meewerkende zoons sprake is. Gezien naar deelgebieden en bedrijfstypen zijn de verschillen niet bijzonder groot, de gegevens duiden erop dat op de bedrijven met fruit wat minder meewerkende zoons zijn dan op de bedrijven zonder fruit.

Tabel 3

OPVOLGINGSSITUATIE (A+B)

	Aantal bedrijfshoofden					Oppervlakte bedrijven zonder opvolger	Aantal meewerkende zoons per 100 bedrijven
	tot.	van 50 jaar en ouder					
		tot.	met op- volger(s)	zonder opvolger	opvolging onbekend		
< 1 ha	13	4	2	1	1	1	15
1- 5 ha	58	36	19	12	5	37	11
5-10 ha	51	31	24	3	4	21	42
10-20 ha	46	18	10	4	4	56	20
20-40 ha	32	18	11	3	4	77	28
≥40 ha	13	8	6	1	1	59	69
Totaal	213	115	72	24	19	251	26

Bron: landbouwtellingformulieren 1966 en streekkenners.

1) Over de interpretatie van het kengetal "aantal meewerkende zoons per 100 bedrijven" wordt verwezen naar L.E.I.-verslag No. 18 "De Haagsche Beemden".

Van de bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder (54%) is nagegaan of zij al dan niet een opvolger hebben. Ongeveer 21% van deze oudere bedrijfshoofden heeft geen opvolger, terwijl van 16% van deze bedrijfshoofden de bedrijfsopvolging onzeker is. 1) Dit laatste hield meestal verband met het feit, dat de bedrijfshoofden te jonge kinderen hadden om iets over de opvolging te kunnen zeggen. Het valt op dat ook op vele kleinere bedrijven een opvolger aanwezig is. Waarschijnlijk houdt dit o.m. verband met het feit dat in de vaak kinderrijke gezinnen altijd wel iemand is die het bedrijf, waardoor de vorige generatie zelfstandig is geworden en zijn sociale positie heeft kunnen verbeteren, wil voortzetten. De belangstelling voor overneming van deze kleine bedrijven is waarschijnlijk vooral op deze historische en sociologische factoren terug te voeren. Het is evenzo vermeldenswaard, dat op de grotere bedrijven met oudere bedrijfshoofden naar verhouding veel bedrijven zijn zonder opvolger of waar de opvolging onbekend is. Ook hier zijn wellicht sociale factoren werkzaam en spelen de waarschijnlijk reeds jarenlange, naar verhouding geringe, belangstelling voor het landbouwbedrijf en de overneming daarvan nog steeds een zekere rol.

Aan de andere kant waren er ook een aantal bedrijven met meer dan een opvolger, hiervan was bij 8 bedrijven sprake. In een enkel geval zal waarschijnlijk alsnog afvloeiing plaatshebben, of zal het bedrijf gezamenlijk worden geëxploiteerd (5 opvolgers) of worden gesplitst (2 opvolgers), of zal een bedrijf worden gesticht of van een vreemde worden overgenomen. De vermindering van het aantal landbouwbedrijven als gevolg van de afwezigheid van een opvolger kan voor de eerstkomende 10 tot 15 jaar op hooguit $1\frac{1}{2}\%$ per jaar gesteld worden, hetgeen gezien het grote aantal kleine bedrijven niet hoog genoemd kan worden.

Dit cijfer is echter niet zonder meer te vergelijken met het percentage waarmee het aantal agrariërs in de afgelopen 5 jaar verminderde (1,9% per jaar). In eerste instantie dient dan de aandacht gevestigd te worden op het feit, dat er een groot aantal oudere bedrijfshoofden met een opvolger, maar zonder een (vast) meewerkende zoon is. Zo heeft 28% van de bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder wel een opvolger, maar deze werkt niet vast mee op het bedrijf. Dit komt vooral veel voor bij de bedrijven kleiner dan 5 ha. Mede gezien de ontwikkeling in de laatste 5 jaar is het waarschijnlijk, dat een aantal van deze opvolgers het bedrijf bij overneming als nevenbedrijf zullen gaan exploiteren. In de tweede plaats mag worden verwacht, dat bij een gunstige ontwikkeling van de werkgelegenheid, ook in de toekomst een gering aantal gevallen van beroepsverandering zal voorkomen.

1) Voor b.v. de ruilverkaveling "Lok en Linge" waren deze cijfers resp. 64%, 45% en 8%, zodat op basis van de opvolgingssituatie in "Over-Betuwe-Noord" ook in de toekomst een minder grote daling van het aantal agrariërs mag worden verwacht dan in het eerder genoemde gebied.

Grote verwachtingen moet men hieromtrent in dit gebied niet koesteren, slechts in 4 gevallen kwam in de afgelopen 5 jaar beroepsverandering van een agrariër voor.

Per saldo kan worden gesteld, dat de vermindering van het aantal landbouwbedrijven in de toekomst omstreeks 2% per jaar zal bedragen. Een zelfde vermindering mag worden verwacht voor het totaalaantal geregistreerden. De meeste agrarische bedrijven zullen naar verhouding vrijkomen in het deelgebied Randwijk en bij de gemengde bedrijven met fruit.

Arbeidsbezetting

In 1966 waren in het ruilverkavelingsgebied ruim 300 mannen vast werkzaam op de agrarische bedrijven. Daarnaast waren er slechts 20 mannelijke tijdelijke arbeidskrachten. Vrouwenarbeid kwam op de agrarische bedrijven in beperkte mate voor, van de ruim 70 in de landbouw werkende vrouwen was echter de helft slechts tijdelijk werkzaam. Het zijn in hoofdzaak de echtgenotes die het bedrijfshoofd helpen bij het werk. Bij de mannen is de categorie bedrijfshoofden verreweg de belangrijkste, van de vaste mannelijke arbeidskrachten was bijna 70% bedrijfshoofd. In belangrijkheid volgen hierop de vaste meewerkende zoons met 18% en de landarbeiders met slechts 10% van het totaalaantal vaste mannelijke arbeidskrachten. Ruw geschat behoorde in 1966 meer dan de helft van de bedrijven tot de eenmansbedrijven. De meeste eenmansbedrijven komen voor in het deelgebied Randwijk en bij de fruitbedrijven. Het grootste aantal grotere bedrijven qua arbeidsbezetting wordt gevonden bij de gemengde bedrijven met fruitteelt.

In de afgelopen jaren is het aantal mannelijke arbeidskrachten gedaald met 15% ofwel met ongeveer 3% per jaar. Deze daling had evenals in de periode 1947-1960 vooral plaats bij de landarbeiders en in mindere mate bij de meewerkende zoons en de bedrijfshoofden. De daling van het aantal arbeidskrachten was het grootst in Driel en te verwaarlozen in Elst.

Enige indruk van de arbeidsproductiviteit geeft het kengetal omtrent het aantal hectaren cultuurgrond dat door een vaste mannelijke arbeidskracht wordt bewerkt. Bij de fruitbedrijven bewerkt een man ongeveer 3,7 ha, bij de veehouderijbedrijven en bij de gemengde bedrijven is dit ongeveer 10 tot 11 ha. Reeds uit deze globale maatstaf volgt, dat de arbeidsproductiviteit nog belangrijk kan worden opgevoerd en dat nog een aanzienlijke vermindering van het aantal mannelijke arbeidskrachten kan plaatshebben.

Een belangrijk aspect vormt ook de kwaliteit van de arbeidskrachten in de landbouw. Enige indicatie hieromtrent geeft de mate waarin ondernemers, zoons en arbeiders landbouwonderwijs hebben gevolgd. Bij de bedrijfshoofden heeft slechts 23% dagonderwijs genoten. De landarbeiders hebben slechts voor 10% dagonderwijs gehad. Duidelijk is aantoonbaar dat de jongeren meer onderwijs volgen dan de oudere generatie,

zo heeft van de meewerkende zoons 51% dagonderwijs gevolgd. Hoewel velen geen landbouwonderwijs hebben genoten is de onderwijssituatie iets gunstiger dan in het ruilverkavelingsgebied Lek en Linge en waarschijnlijk ongeveer vergelijkbaar met die in de ruilverkaveling Over-Betuwe-Zuid.

Rechtsvorm van het grondgebruik, verkaveling, bedrijfsgebouwen

Ten aanzien van de rechtsvorm van het grondgebruik kan worden opgemerkt, dat evenals elders in het Rivierkleigebied de pacht een belangrijke plaats inneemt. In Over-Betuwe-Noord is 66% van de cultuurgrond gepacht, wat zelfs nog iets meer is dan in Over-Betuwe-Zuid (1959: 58%). Niettemin is het percentage volledige eigendomsbedrijven (22%) ongeveer even groot als het percentage zuivere pachtbedrijven (21%). Dit houdt echter verband met het feit dat men onder de kleinere bedrijven meer eigendomsbedrijven en onder de grotere bedrijven meer pachtbedrijven aantreft. Vroeger nam de pacht op deze grotere bedrijven een geringere plaats in, door de reeds eerder genoemde economische achteruitgang van de grotere boeren is echter een belangrijk deel van deze eigendom in andere handen overgegaan. De bedrijven van 10-20 ha, die voor een belangrijk deel voor bedrijfsvergroting in aanmerking komen, zijn reeds voor twee derde bedrijven met meer dan 50% van de cultuurgrond in pacht. Bedrijven met veel of uitsluitend pachtgrond treft men vooral aan in Homoet en Randwijk en voorts bij de rundveehouderijbedrijven met fruit. De fruitbedrijven zijn voor bijna 60% eigendomsbedrijven. Ditzelfde is het geval met de bedrijven van de C- en D-geregistreerden, ook deze bestaan in hoofdzaak uit eigendomsgrond. Pacht van ouders komt slechts weinig voor. Grond in het blok hebben o.m. een pensioenfonds voor mijnwerkers, het burgerweeshuis, de kerk en de steenfabrieken. De steenfabrieken gebruiken een deel van deze grond als grondstof voor hun produktie (gemengd met buitendijkse grond). Nagegaan zou kunnen worden in hoeverre men het ruilverkavelingsbelang en het belang van de steenfabrieken hier parallel kan laten lopen. Sinds 1959 is er weinig of niets in de eigendompachtverhouding gewijzigd.

Op vele bedrijven laat de verkaveling te wensen over, althans voor wat betreft het aantal kavels waarover meetellinggegevens beschikbaar zijn. Bijna een derde van de bedrijven heeft 4 of meer kavels. Het meest ongunstig is de situatie bij de veehouderijbedrijven met fruit waar bijna de helft van de bedrijven 4 of meer kavels heeft. Bij de fruitbedrijven heeft ruim de helft van de bedrijven een kavel.

Vele bedrijfsgebouwen zijn van recente datum: 47% is gebouwd na 1940 tegen slechts $\pm 20\%$ voor geheel Gelderland. Dit hoge percentage hangt samen met de oorlogshandelingen in dit gebied. Een aantal pachtgebouwen is wat ouder: $1/3$ van voor 1914. Hoewel de gepachte gebouwen slechts $1/4$ uitmaken van alle gebouwen, is dit toch wel van belang, daar deze veelal behoren bij naar verhouding grote bedrijven. In 1961 waren de meeste stallen in de gebouwen gezet voor 1914 niet gemoderniseerd. Vele "nieuwe" bedrijfsgebouwen zijn gezet direct na 1945, dit heeft tot gevolg dat vele van deze bedrijven geen aaneengesloten stalruimte hebben voor een groot aantal stuks melkvee (15 en meer).

§ 3. Bedrijfsstructurele aspecten

a. Het bedrijfstype

De bedrijven in het ruilverkavelingsgebied vertonen sterk overwegend het bekende gemengde type dat in het rivierengebied van Gelderland overheerst. De laatste 15 jaar zijn het percentage bouwland en het percentage tuinland - vrijwel geheel uit boomgaard bestaande - belangrijk teruggelopen ten gunste van het aandeel van het grasland. Van de ± 3250 ha die in 1966 bij grondgebruikers in het blok in gebruik was, werd ± 2050 ha (63%) als grasland gebruikt, ± 715 ha (22%) voor akkerbouw en ± 485 ha (15%) voor tuinbouw.

Alvorens de diverse aspecten van de bedrijfsstructuur te bezien, is een eenvoudige bedrijfstypologie opgezocht waarbij is gelet op de omvang van het grasland- en fruitteeltareaal op de bedrijven. Deze twee produktiesectoren zijn immers van groot belang voor de bedrijfsstructuur ter plaatse. Fruitbedrijven zijn genoemd bedrijven met 40% of meer aan tuinbouw en ten minste een halve ha fruit. Veehouderijbedrijven hebben ten minste 70% grasland en minder of meer dan een halve ha fruit (resp. de kolommen 2 en 3 in tabel 4). De gemengde bedrijven hebben 30-70% grasland en een halve ha of meer fruit. Bijlage 3 geeft overigens een verklaring voor de objectief gezien zeer lage norm die voor het fruitareaal is aangehouden.

Tabel 4

BEDRIJFSTYPOLOGIE (VOOR A- EN B-GROEPEN) 1966

	Aantal bedrijven van het type					Totaal- aantal bedr.
	fruit- bedr.	vech.- bedr.	vech.bedr. met fruit	gem.bedr. met fruit	overige	
< 5 ha	29	11	6	7	18	71
5-10 ha	4	9	23	9	6	51
10-20 ha	5	7	22	8	4	46
≥ 20 ha	-	15	11	9	10	45
Totaal	38	42	62	33	38	213
Randwijk	9	12	19	13	22	75
Heteren	7	9	16	7	7	46
Homoet	-	6	4	1	3	14
Driel	16	9	18	9	5	57
Elst	6	6	5	3	1	21

Bron: landbouwtellingformulieren 1966.

De bedrijven zijn dus in grotere mate gemengd dan uit deze optelling blijkt. Zo zijn b.v. van de 38 als fruitbedrijven gekwalificeerde bedrijven er 16 waarop een of meer koeien worden gehouden en bovendien een tweetal met een flink areaal grasland zonder melkvee; verder een zestal waarop varkensmesterij of -fokkerij van enige omvang aanwezig is en voorts weer een zestal met een pluimveestapel van (enige) betekenis. Tenslotte blijkt er maar een vijftal bedrijven volledig gespecialiseerd fruitteeltbedrijf te zijn. Uit de gedetailleerde cijfers (bijlage 2) valt af te lezen dat de produktiesectoren op de gemengde bedrijven verre van statische grootheden zijn. Bij deze grove indeling in typen is van het totaal aantal van 222 bedrijven, die sedert 1961 als bedrijven in de A- en B-groep zijn voortgezet, reeds ruim een derde (37%) van type veranderd. Praktisch op alle bedrijven zijn in de afgelopen 5 jaar veranderingen aangebracht in de onderlinge samenhang van de produktiesectoren. Het aantal bedrijven met fruitteelt, melkkoeien, weidemestvee, fokzeugen, mestvarkens en kippen is stuk voor stuk sedert 1961 relatief sterker afgenomen dan het totaal aantal bedrijven. Relatief het sterkst daalde het aantal bedrijven waarop pluimvee en waarop fokzeugen worden gehouden. Desondanks was het gemiddelde aantal produktiesectoren per bedrijf ten opzichte van het zestal genoemde in 1966 nog 3,0. Het zich-toeleggen op één - in bepaalde gevallen wellicht op twee - produktiesector door het afstoten van te weinig omvangrijke en daardoor onrendabele, komt nog bij uitzondering voor. Op de weg naar meer specialisatie binnen de gemengde bedrijven komen de bedrijfshoofden voor de keuze te staan welke produktiesector zij zullen behouden en intensiveren. In het gebied Over-Betuwe-Noord is dit kennelijk de rundveehouderij, in het bijzonder de melkveehouderij. In die richting wijzen de uitbreiding van het grasland ten koste van de akkerbouw en de fruitteelt, een relatief sterkere daling van het aantal bedrijven met andere produktiesectoren en tenslotte de in verhouding sterke uitbreiding van de melkveestapel.

Tabel 5

BEDRIJFSSTRUCTURELE GEGEVENS (OMVANG RUNDVELHOUDERIJ EN FRUITTEELT) 1966

	Aantal bedr.	Aantal bedrijven met						Opp. fruit in ha	Aantal bedrijven met					Perc. grond met fruit
		0 < 10 ≥ 10			0 < 5 ≥ 5				0 < 1 1-3 3-5 ≥ 5					
		melkkoeien			weidemestvee				ha fruit					
< 5 ha	71	31	39	1	54	16	1	72	8	34	27	2	-	40
5 - 10 ha	51	5	30	16	24	17	10	74	4	17	24	4	2	19
0 - 20 ha	46	5	11	30	17	9	20	116	9	7	13	8	9	17
0 - 40 ha	32	3	3	26	3	5	24	57	12	7	5	2	6	6
≥ 40 ha	13	-	3	10	1	2	10	16	7	1	3	1	1	3
ruitbedrijven	38	22	16	-	31	5	2	107	-	5	24	2	7	68
eeh.bedrijven	42	-	20	22	15	12	15	5	25	17	-	-	-	0
eeh.bedr.met fr.	62	-	22	40	25	15	22	103	-	19	36	4	3	12
em.bedr. met fr.	33	-	20	13	0	12	15	105	-	6	9	10	8	20
verige	38	22	8	8	22	5	11	17	15	19	3	1	-	3
andwijk	75	14	28	33	38	14	23	93	15	29	24	3	4	10
eteren	46	14	11	21	21	8	17	87	7	12	14	7	6	15
moet	14	1	5	8	-	10	4	6	8	3	3	-	-	3
riel	57	11	31	15	32	11	14	100	8	15	24	7	3	16
lst	21	4	11	6	8	6	7	51	2	7	7	-	5	14
lle bedrijven A + B)	213	44	86	83	99	49	65	337	40	66	72	17	18	12

bron: landbouwtellingformulieren 1966.

Uit een opstelling van belangrijke kengetallen voor dit gebied blijkt dat het er op een groot deel van de bedrijven bedrijfsstructuur niet zo best voor staat. Van de grote groep van 71 bedrijven die kleiner zijn dan 5 ha (een derde van het totaal aantal) is er maar een tweetal met minstens 3 ha aan fruit, terwijl het aantal koeien dat gemolken wordt op deze bedrijven uiteraard ook klein is en men zich in deze groep praktisch niet op de niet-aan-grond-gebonden productie-sectoren heeft geworpen (geen enkel bedrijf heeft minstens 20 fokzeugen, slechts op één bedrijf zijn 100 mestvarkens en 1000 leghennen). Op de 51 bedrijven tussen 5 en 10 ha zou men in de fruitteelt tot een redelijke bedrijfsomvang kunnen komen, in deze groep echter zijn maar 2 bedrijven met minstens 5 ha fruit en maar 16 met minstens 10 melkkoeien. Op de bedrijven van deze grootte gaat het mestvee reeds meespelen.

Bezien naar bedrijfstype blijkt dat er in het gehele blok slechts op 18 van de 213 agrarische bedrijven minstens 5 ha fruitaanplant aanwezig is. Onder de gemengde bedrijven - waarop de fruitteelt geen dominerende plaats inneemt - zijn er relatief meer met een dergelijke aanplant dan onder de z.g. fruitbedrijven. Van de bedrijven waarop het fruit en de akkerbouw beslist geen rol van betekenis spelen heeft de helft minder dan 10 melkkoeien. Samengevat is de conclusie dat ten aanzien van de omvang van de diverse bedrijfsonderdelen zeer veel bedrijven nog beneden de minimale eisen blijven.

b. De rundveehouderij

Sedert 1961 is de oppervlakte grasland in het blok aanzienlijk uitgebreid, terwijl het aantal rundveehouders - praktisch evenredig aan het verloop van het aantal agrariërs - iets afnam, in ieder geval relatief minder dan het aantal agrariërs met fruit of veredelingsproductie. De grote betekenis van de melkveehouderij blijkt voorts uit het feit dat op 80% van de landbouwbedrijven momenteel melkkoeien gehouden worden. Het aantal melkkoeien nam in de periode 1961-1966 sterk toe van gemiddeld 7,7 tot 11,8 per bedrijf met melkvoc. Als gevolg daarvan is het aantal melkveehouders met minstens 10 melkkoeien gestegen van 24% tot 49%. Het aantal melkveehouders met meer dan 20 melkkoeien, een aantal dat uit een oogpunt van doelmatige bedrijfsorganisatie als minimaal moet worden beschouwd, bedraagt echter nog niet meer dan 17%, terwijl een ongeveer gelijk percentage veehouders nog geen 5 melkkoeien heeft. In de ruilverkaveling "Over-Betuwe-Zuid" was in 1959 het aantal melkkoeien ongeveer 7 à 8 en in 1961 in Noord 7,7. Hieruit blijkt dat voor zover "Over-Betuwe-Noord" afwijkt dit eerder in ongunstige dan gunstige zin zal zijn.

Naast de melkveehouderij speelt ook de mestveehouderij een rol van betekenis. Ruim de helft van het aantal bedrijven heeft mestvee, 16% van alle bedrijven heeft zelfs meer dan 10 mestkoeien. Ook op de kleinere bedrijven komt vaak mestvee voor, zo heeft ruim 35% van de bedrijven kleiner dan 10 ha mestkoeien. In de afgelopen periode nam het aantal mestrunderen per bedrijf toe, nl. van 6,7 in 1961 tot 9,2 in 1966. Het aantal bedrijven met mestvee is waarschijnlijk iets groter dan in "Over-Betuwe-Zuid". Anderzijds is in de laatstgenoemde ruilverkaveling het aantal stuks mestvee per bedrijf iets hoger dan in "Over-Betuwe-Noord".

De veedichtheid, uitgedrukt in stuks rundvee per 100 ha grasland, komt evenals in 1961 overeen met het provinciale gemiddelde. Wat de melkveedichtheid betreft is er echter een groot verschil, deze is in het blok belangrijk lager dan voor de provincie. Deze lagere melkveedichtheid hangt samen met de vaak slechte bereikbaarheid van de percelen, waardoor deze dikwijls alleen voor jongvee, mestvee en voederwinning kunnen worden gebruikt. Het meeste weidemestvee komt voor in Randwijk en Heteren. Anderzijds houdt de grotere mestveedichtheid

wellicht ten dele ook verband met de bij veel grondgebruikers aanwezige handelsgeest. De deelgebieden Elst en Homoet hebben de geringste veedichtheid, hetgeen waarschijnlijk verklaard moet worden uit een geringere bodemgeschiktheid. De verschillen in melkveedichtheid tussen de grootteklassen zijn in feite minder groot doordat vele kleinere bedrijven om het aantal stuks melkvee op te voeren vee uitscharen. Van de 21 bedrijven die vee uitscharen zijn er 19 kleiner dan 10 ha. Deze kleine bedrijven scharen veelal uit op grond van grotere bedrijven, die deze grond door ongunstige ligging zelf niet kunnen gebruiken voor eigen melkvee.

Tabel 6

VEEDICHTHEID

	Aantal/stuks per 100 ha grasland						
	melkkoeien		weide- mestvee		melkkoeien en weide- mestvee		grootvee- eenheden
	1961	1966	'61	'66	1961	1966	
< 5 ha	174	214	34	51	208	265	280
5 - 10 ha	112	130	43	44	155	174	197
10 - 20 ha	93	110	41	54	134	164	211
≥ 20 ha	70	88	66	60	136	148	172
Randwijk	92	115	68	60	160	175	193
Heteren	91	105	48	62	139	167	190
Homoet	88	104	35	45	123	149	176
Driel	99	109	46	53	145	162	196
Elst	72	83	55	46	127	129	167
Het Blok	91	107	53	56	144	163	188
Gelderland	115	128	29	35	144	163	.

Bron: landbouwtellingformulieren 1961 en 1966.

Uit de jaarcijfers van de in het gebied werkende melkcontroleverenigingen blijkt dat het opbrengstniveau van de melkveehouderij weinig afwijkt van het provinciale gemiddelde. Het gemiddelde vetgehalte van de gecontroleerde koeien is in het gebied zeker niet lager, de gemiddelde kg-opbrengst per dier iets hoger dan voor de provincie.

c. De fruitteelt

Om zich een oordeel te kunnen vormen over de betekenis van de fruitteelt in het gebied kan men in de eerste plaats in ogenschouw nemen de oppervlakte fruitteelt in verhouding tot de totale oppervlakte cultuurgrond in het aantal bedrijven waarop aan fruitteelt van enige omvang wordt gedaan. Het areaal fruitteelt liep sedert 1961 in het blok met 100 ha terug tot $\pm$ 480 ha ofwel tot $\pm$ 15% van de totale oppervlakte cultuurgrond in het blok. Bijna 30% van dit fruit is in exploitatie bij de C- en D-grondgebruikers. Zien wij het ruilverkavelingsgebied in wat groter verband, dan blijkt dat in de periode 1960-1965 zowel in de gemeente Heteren als in de gemeente Valburg de oppervlakte pit- en steenvruchten (excl. onderteelt) vrij aanzienlijk is afgenomen (resp. met 16% en 11%). In de gemeenten Elst, Kesteren en Dodewaard is deze oppervlakte echter toegenomen, in de beide laatste gemeenten bedroeg deze toeneming zelfs resp. 34% en 38%. Hieruit komt duidelijk naar voren dat de ontwikkeling in de fruitteelt in het ruilverkavelingsgebied achterblijft bij de ontwikkeling in de omgeving. Dit blijkt tevens uit het feit dat de oppervlakte onderteelt in de gemeente Heteren in 1965 met 27% belangrijk groter was dan in de eerder genoemde gemeenten, terwijl de vermindering van de oppervlakte onderteelt in de gemeente Heteren in de jaren 1960-1965 belangrijk geringer was. In het algemeen steekt de fruitteelt in het ruilverkavelingsgebied ongunstig af bij de fruitteelt in de omgeving.

Het aantal agrariërs met fruit in het blok daalde in de periode 1961-1966 met 33 tot 173. Dit betekent echter dat meer dan 80% van de agrariërs fruit heeft. Een groot aantal bedrijven heeft echter slechts een geringe oppervlakte fruit. Zo heeft ruim 30% van de bedrijven minder dan 1 ha fruit en slechts 16% meer dan 3 ha. Voor de toekomst van de hardfruitteelt is bijna uitsluitend deze laatste groep van 35 bedrijven van belang. Van deze bedrijven behoren er echter slechts 9 tot de fruitteeltbedrijven, de overige bedrijven behoren voor het grootste deel tot de gemengde bedrijven met fruitteelt (18) en de veehouderijbedrijven met fruitteelt (7). Uit het vorenstaande komt naar voren dat er een groep bedrijven is waar de fruitteelt domineert, waar de oppervlakte fruit te gering is om in de toekomst van te kunnen leven (29). Er een klein aantal fruitbedrijven is met "redelijke" oppervlakte fruit (9), er een grote groep bedrijven is met een kleinere of grotere oppervlakte fruit, maar waar de fruitteelt meer een hinderpaal is voor een rationele bedrijfsvoering dan een essentieel bedrijfs onderdeel.

Dit laatste blijkt ook reeds uit het feit dat het aantal bedrijven zonder fruitteelt in de afgelopen 5 jaar is toegenomen en het totale fruitareaal zoals gezegd met 100 ha is gedaald. De omvang van onderteelt in boomgaarden verminderde van 180 ha tot 70 ha. Op vele veehouderijbedrijven met fruitteelt is in de laatste jaren fruit geroid, uit het voorgaande blijkt wel dat dit in hoofdzaak oude hoog-

stamboomgaarden betroffen zal hebben. Tevens krijgt men uit voorgaande cijfers de indruk dat de aanplant van fruit gering is geweest. Deze indruk wordt nog weer bevestigd in onderstaande tabel, waar blijkt dat alleen bij de kleinere fruitbedrijven de oppervlakte fruit is toegenomen sinds 1961.

Tabel 7

ONTWIKKELING FRUITTEELT 1961-1966

	Aantal bedrij- ven 1)	Wijziging opp. fruit in % 1961-1966	Aandeel opp.fruit 1965
Fruitbedrijven : < 5 ha fruit	29	+ 10	16
≥ 5 ha fruit	6	- 17	14
Veeh.- en gem.bedr. met fruit : < 5 ha fruit	84	- 20	45
≥ 5 ha fruit	11	- 21	20
Overige bedrijven (< 5 ha fruit)	22	- 12	5
Alle bedr. (A en B)	152	- 16	100

1) In 1966 met fruit en in 1961 reeds aanwezig.
Bron: landbouwtellingformulieren 1966.

Het grootste deel van de fruitopstand bestaat uit appels (+ 60%). In betekenis volgen hierop de peren en de pruimen met ieder + 16%. Waarschijnlijk zijn de peren in mindere mate gerooid dan de andere pit- en steenvruchten, het percentage peren steeg nl. met + 3%. Het aandeel van de kersen daalde echter van 11% naar 8%, zodat de rooi-activiteiten voor een belangrijk deel betrekking hebben gehad op dit in de oogsttijd arbeidsintensieve gewas. In Randwijk (25%) en Driel (21%) nam de oppervlakte fruit sterk af, alleen in het deelgebied Elst nam de oppervlakte fruit toe.

Verwacht mag worden dat in de komende jaren het fruitareaal verder zal inkrimpen. In de eerste plaats kan hierbij worden gedacht aan de + 70 ha fruitteelt met onderteelt die voor het grootste deel uit grasland bestaat. In de tweede plaats blijkt uit het onderzoek pit- en steenvruchten 1963 dat van het appelareaal in Heteren slechts 28% uit gangbare moderne rassen bestaat en 42% ouder dan 21 jaar en slechts 13% jonger dan 7 jaar is. Bij de peren is deze situatie slechts weinig beter. Een halvering van het hardfruitareaal in de komende 10 jaar is dan ook niet uitgesloten. Vele fruitpercelen zijn kleiner dan de minimale grootte van 1 ha. Een derde van de bedrijven met meer dan 3 ha fruit heeft o.m. grasboomgaard. Voor de meeste bedrijven zal afstoten van het fruit gewenst zijn. Voor een klein aantal bedrijven met gedeeltelijk fruit is specialisatie op fruit gezien de geringe bedrijfs-

grootte te overwegen. Voor de toekomst moet echter gerekend worden op slechts maximaal een 20-tal gespecialiseerde fruitteeltbedrijven. Dit getal is ook op andere wijze te berekenen. Aangenomen mag worden dat de meesten die in de toekomst een hardfruitteeltbedrijf gaan exploiteren of opbouwen de fruitteeltvakschool gevolgd zullen hebben. Van hen die in de gemeente geboren zijn in de elfjaarlijkse periode van 1932 t/m 1942 hebben er slechts 7 diploma fruitteeltvakschool. Het ruilverkavelingsgebied is groter dan het gebied van de gemeente; mede gezien het aantal gediplomeerden in Elst en Valburg, kan het aantal personen met diploma fruitteeltvakschool op hooguit 10-12 worden geschat. Verondersteld mag worden dat niet meer dan twee derde van deze personen uiteindelijk zelfstandig fruitteler zullen worden (i.v.m. afvloeiing, loondienst, ander bedrijfstype), ofwel 7 à 8 personen. Velen worden niet zelfstandig doordat men o.a. geen (geschikte) grond kan krijgen, maar vooral, en dit is de belangrijkste reden, omdat men de financiering niet rond kan krijgen.

Behalve hardfruit hebben veel bedrijven met name in de drie noordelijke deelgebieden ook kleinfruit, zo heeft een derde van de agrariërs kleinfruit. De totale oppervlakte kleinfruit is in de periode 1961-1966 van ongeveer 46 ha afgenomen tot nog geen 30 ha. Deze vermindering hangt echter ten dele samen met de z.g. kleinfruitcyclus. 1) Ongeveer de helft van de oppervlakte kleinfruit is in gebruik bij agrariërs. Het zal duidelijk zijn dat het vooral de kleinere bedrijven zijn die kleinfruit hebben. Zo heeft van de bedrijven kleiner dan 3 ha meer dan 60% kleinfruit in het bedrijfsplan. Op deze kleine bedrijven vormt het kleinfruit vaak een essentieel bedrijfs onderdeel, dat niet gemist kan worden. Ruim 40% van deze kleine bedrijven heeft meer dan 10 are kleinfruit, doch slechts 10% heeft meer dan 40 are. Ook op de bedrijven 3-10 ha is in veel gevallen kleinfruit aanwezig, maar zelden meer dan 40 are. Het kleinfruit bestaat voor het grootste deel uit rode bessen.

Uit een oogpunt van arbeidsorganisatie is de belangrijkste vraag op welke wijze men kan voorzien in de arbeidstop in de oogsttijd. Belangrijker zijn echter de vragen aan de afzetkant. Zal er in de toekomst een markt zijn voor kleinfruit voor verwerkingsdoeleinden, gezien de concurrentie met landen met goedkope arbeidskrachten (Oost-Europa)? Momenteel gaat het grootste deel van de produktie naar de industrie. Kan men zich een plaats veroveren op de markt voor verse consumptie en zal deze markt niet kleiner worden, doordat men door de stijgende prijs (arbeidskosten) de concurrentie met andere (buitenlandse) fruitsoorten niet vol zal kunnen houden?

1) Bij hoge prijzen wordt er meer geplant, de produktie neemt na verloop van tijd toe als gevolg van de uitbreiding van de aanplant, de prijzen dalen als gevolg waarvan er meer gerooid wordt etc.

d. De overige tuinbouw

Van de overige tuinbouw moet in de eerste plaats de boomkwekerij genoemd worden. Het uiterst westelijke deel van het ruilverkavelingsgebied behoort tot het boomteeltcentrum Opheusden. In dit gebied liggen 9 bedrijven met boomteelt. Op de meeste van deze bedrijven is de boomteelt van beperkte omvang, slechts 4 bedrijven hebben meer dan 40 are boomteelt. Op verschillende bedrijven wordt de boomteelt nog steeds bedreven op gemengde bedrijven om minder afhankelijk te zijn van de risico's van de markt. De boomkwekerij betreft met name de kwekerij van vruchtbomen. Ook deze teelt, waarmee met een kleine oppervlakte per man kan worden volstaan, toont aan waarom het aantal kleine bedrijven in dit gebied zo groot kan zijn. 1)

In het ruilverkavelingsgebied zijn voorts 24 bedrijven met glasteelten (11%). De omvang van de glasteelten is echter zeer beperkt, 9 bedrijven hebben meer dan 1000 m² glas en slechts 2 bedrijven hebben meer dan 3000 m². De totale oppervlakte glas is nog geen 3 ha groot. In de teelten onder glas is een grote differentiatie waar te nemen. De produkten van deze bedrijven zijn alleen voor de lokale markt van enige betekenis. Een ontwikkeling van de tuinbouw van enige omvang mag niet worden verwacht.

e. De akkerbouw

Bedrijfseconomische studies hebben aangetoond dat het percentage bouwland op de gemengde bedrijven in het rivierengebied van weinig invloed is op de hoogte van het arbeidsinkomen van de boer. Niettemin is het percentage bouwland in het ruilverkavelingsgebied in de periode 1961-1966 gedaald van 30 tot 20. Deze daling was vooral groot in de groep bedrijven van 20-40 ha. Vele gemengde en overige bedrijven hebben het bouwland gedeeltelijk of geheel omgezet in grasland. Het aantal gemengde bedrijven is daardoor gedaald van 70 tot 33 bedrijven en het aantal bedrijven met meer dan 50% bouwland van 24 tot 11. Het meeste bouwland komt voor in de doelgebieden Randwijk en Homoet, waar 28% van het grondgebruik van landbouwers bestaat uit bouwland.

Reeds vóór 1961 was er een lichte vermindering van het percentage bouwland waar te nemen, deze ontwikkeling is echter na 1961 belangrijk versneld. Ondanks deze versnelde ontwikkeling had in 1966 toch nog 68% van het aantal landbouwbedrijven bouwland. De oppervlakte bouwland was echter in de meeste gevallen gering, op slechts 36% van de bedrijven was meer dan 1 ha bouwland aanwezig en op 13% meer dan

1) De moderne vruchtboom wordt ook wel gekweekt op grotere bedrijven, echter niet in Opheusden.

6 ha. Gezien het feit, dat bij dergelijke geringe oppervlakten bouwland een eigen mechanisatie van de akkerbouwproduktie bedrijfs-economisch niet verantwoord is, betekent dit dat men voor de akkerbouw in de meeste gevallen is aangewezen op een loonwerker. 1) Daar de arbeidsbehoefte op deze vaak kleine bedrijven veelal slechts gering is, is een vermindering van deze behoefte door het afstoten van werk aan een loonwerker in het algemeen weinig aantrekkelijk. Het afnemen van het percentage bouwland en het toenemen van het percentage grasland zou dan ook kunnen worden verklaard uit de noodzaak om de arbeidsbehoefte voor de op het bedrijf aanwezige arbeid zoveel mogelijk in stand te houden en op te voeren. Dit zou het ook verklaarbaar maken dat de oppervlakte bouwland op de bedrijven kleiner dan 20 ha ongeveer 10% bedraagt, op de bedrijven van 20-40 ha $\pm 20\%$ en bij de nog grotere bedrijven 37%. Tussen de kleinere en de grotere bedrijven bestaat ook een belangrijk verschil in bouwlandgebruik, op de kleinere bedrijven overweegt de produktie van aardappelen en voederbieten, op de grotere de produktie van granen. De bouwlandproduktie staat in het algemeen ten dienste van de veehouderij.

f. De veredelingsproduktie

In een gebied als het onderhavige, met zijn vele kleine landbouwbedrijven, zou men een vrij omvangrijke veredelingsproduktie verwachten. Dit blijkt echter slechts ten dele het geval te zijn. Weliswaar zijn op vele bedrijven varkens, kippen of mestkalveren aanwezig, maar de omvang van deze veestapels is vaak zo gering, dat de produktieomvang nauwelijks noemenswaard is. Vooral op de veehouderijbedrijven met fruit zijn naar verhouding veel van deze produktietakken aanwezig.

Op de 213 landbouwbedrijven in het ruilverkavelingsgebied zijn 243 afzonderlijke veestapels van mestvarkens, fokzeugen, leghennen, slachtkuikens of mestkalveren. In 1961 waren er op de 235 landbouwbedrijven in totaal 387 afzonderlijke veestapels in de veredelingssector. Het aantal van deze veestapels is dus in de afgelopen 5 jaar belangrijk afgenomen, vooral het aantal bedrijven met fokzeugen (van 127 naar 79) en met leghennen (van 167 naar 89) is aanzienlijk gedaald. In het algemeen ging deze afneming van het aantal van deze veestapels gepaard met een gelijktijdige uitbreiding van de omvang van de overblijvende veestapels.

De bovengenoemde uitbreiding van de omvang van deze veestapels heeft echter tot dusverre geen grote vormen aangenomen. Gaat men uit

1) De indruk bestaat dat men nog te weinig gebruik maakt van loonwerkers en dat men vaak o.m. uit prestigeoverwegingen nog machines en trekkracht aanschafft die men niet rendabel kan exploiteren.

van een minimumomvang van ± 100 bewerkingseenheden, d.w.z. minimaal 10 mestkalveren of 25 mestvarkens of 6 fokzeugen of 200 leghennen of 600 slachtkuikens, dan zijn er van de genoemde 243 afzonderlijke veestapels slechts 80 die boven deze omvang uitkomen. Wat de diersoort aangaat komt dit het meeste voor bij de fokzeugen, wat de deelgebieden betreft komt dit het meeste voor in Randwijk.

In een publikatie van de Commissie Nieuwe Bedrijfssystemen in de landbouw 1) gaat men ervan uit dat bij eenheden van meer dan 50 mestkalveren, 200 mestvarkens, 40 fokzeugen, 2000 leghennen en 5000 slachtkuikens geen belangrijke kostenvoordelen meer zijn te behalen door uitbreiding van de produktie. Van de 80 veestapels met meer dan ± 100 bewerkingseenheden zijn er slechts 15 die groter zijn dan de helft van de hier genoemde grootten.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk, dat de ontwikkeling in de periode 1961-1966 zich zal moeten voortzetten. Dit betekent dat een groot aantal veestapels in de veredolingssector dient te worden afgestoten en in de gevallen waarin men de veestapel aanhoudt - maximaal één diersoort in deze sector - de produktie veelal belangrijk dient te worden uitgebreid en hiervoor accommodatie zal moeten worden geschapen. Uitbreiding van de fokzeugenstapel biedt waarschijnlijk in vele gevallen de beste aanknopingspunten.

g. Samenvatting

Uit het voorgaande komen duidelijk twee elementen naar voren, nl. de noodzaak tot bedrijfsvereenvoudiging en de noodzaak tot vergroting van de overblijvende bedrijfsonderdelen.

Het aantal produktierichtingen in het ruilverkavelingsgebied is groot en op de meeste bedrijven komen verschillende produktierichtingen voor. Gemiddeld zijn er per bedrijf meer dan 4 produktierichtingen, bijna 40% van de bedrijven heeft 5 of meer produktierichtingen. In 1961 bedroeg het aantal produktierichtingen per bedrijf gemiddeld ruim 5, zodat wel van enige bedrijfsvereenvoudiging gesproken kan worden, maar deze laat toch nog veel te wensen over. De produktierichtingen die het meest zijn afgestoten zijn: de kleinfruitteelt, de akkerbouw, de varkensfokkerij en de leghennensector. De produktietakken die momenteel het meest voorkomen zijn de hardfruitteelt, de melkveehouderij, de akkerbouw, de mesting van kalveren en de varkensfokkerij. Bij de kleinere bedrijven is het aantal bedrijven met mestkoeien naar verhouding geringer en het aantal bedrijven met kleinfruit en/of glas groter dan op de grotere bedrijven.

De omvang van de verschillende eenheden is echter vaak zeer gering. Ongeveer 35% van alle eenheden is kleiner dan zeer ruw geschat 100 bewerkingseenheden. 2) Vooral in de akkerbouwsector en in de

1) "De toekomstige ontwikkeling van het gemengde zandbedrijf", Publikatie No. 9, 1965.

2) Ter vergelijking kan dienen dat het aantal bewerkingseenheden per vaste mannelijke arbeidskracht in het algemeen ongeveer omstreeks 900-1500 bewerkingseenheden bedraagt.

veredelingssector blijkt de omvang van de produktie in vele gevallen minimaal te zijn. Het aantal bedrijven met kleine eenheden is onder de kleinere bedrijven groter dan onder de grotere bedrijven.

In het voorgaande is eveneens nagegaan in welke mate de produktietakken voldeden aan de helft van de normen die, ruw omschreven, gelden voor een economisch verantwoorde produktie. Hieruit blijkt, dat ruim 40% van alle bedrijven geen enkele produktietak heeft die groter is dan de helft van een van de gestelde normen. Dit kwam met name veel voor bij de bedrijven kleiner dan 10 ha. Ook op de grotere bedrijven blijken echter vele kleine eenheden voor te komen. Ongeveer 38% van de bedrijven had een produktietak die aan de helft van de gestelde normen voldeed. De melkveehouderij, op verre afstand gevolgd door de hardfruitteelt en de akkerbouw, zijn de bedrijfssonderdelen die het meest in wat grotere eenheden voorkomen.

§ 4. S l o t b e s c h o u w i n g

1. Het ruilverkavelingsgebied "Over-Betuwe-Noord" wordt gekenmerkt door een groot aantal kleine bedrijven, voor een deel geëxploiteerd door vroegere werknemers of hun zoons en een beperkt aantal grotere bedrijven geëxploiteerd door de vanouds gevestigde boerenstand. Het gebied maakt geen sterk dynamische indruk. De vermindering van het aantal kleine bedrijven verloopt betrekkelijk langzaam. Van de vele geregistreeerden heeft slechts $\pm 45\%$ het hoofdberoep in de landbouw zonder nevenberoep. Het aantal produktierichtingen is bijzonder groot, de produktieomvang van de afzonderlijke produktietakken is veelal gering. Opvoering van het aantal melkkoeien stuit op tal van moeilijkheden, o.m. van cultuurtechnische aard. Ook de dikwijls geringe bedrijfsoppervlakte en de beperkte (vaak nieuwe) stalruimte en de daarbij behorende bedrijfsinrichting kunnen in dit verband worden genoemd. Dat het aantal mestkoeien niet vermindert houdt waarschijnlijk mede verband met sociologische factoren. De akkerbouwpercelen zijn veelal uit een oogpunt van rationele bewerking van te geringe omvang. De fruitteelt vertoont weinig levenskracht. Ook de boomkwekerij is van weinig betekenis en heeft per bedrijf veelal een geringe omvang; een van de manco's wordt gevormd door het gebrek aan verse grond. Vele bedrijven hebben een of meer takken in de veredelingsproduktie, de omvang per eenheid is echter meestal gering.
2. In het kader van de gedachten omtrent de toekomst van de z.g. centrale open ruimte mag alleen in Heteren-dorp een enigszins omvangrijke toeneming van de bevolking worden verwacht, die voor het jaar 2000 echter zeker niet groter wordt gedacht dan maximaal 7000 inwoners.
3. Van groot belang voor de ruilverkaveling is de aanleg van de weg die het gebied van oost naar west zal doorsnijden. Er dient voor gewaakt te worden, dat deze weg een zodanig tracé krijgt, dat de landbouwkundige ontwikkeling ten noorden en ten zuiden van de weg niet in gevaar wordt gebracht.
4. Het ruilverkavelingsgebied is reeds thans voor een zeer groot deel als grasland in gebruik. Verwacht mag worden, dat het grasland-areaal verder zal toenemen, waarbij gedacht kan worden aan ongeveer 80% van het totale grondgebruik. Als gevolg van ontmenging zal waarschijnlijk zowel het bouwland als het fruitteeltareaal verder afnemen tot globaal ieder 10%.
5. Verreweg de belangrijkste produktietak in dit ruilverkavelingsgebied met zijn vele produktierichtingen is de melkveehouderij. De belangrijkheid van deze produktietak zal in de toekomst nog toenemen. Gezien de vaak geringe bedrijfsomvang is het van groot belang dat niet alleen door bedrijfsvergroting, maar ook door ontsluiting en verkaveling de mogelijkheid geboden wordt het aantal melkkoeien per bedrijf op te voeren. Dit houdt tevens in dat men van het mestveehouden af zal moeten stappen. Om uitbreiding van

de melkveestapel mogelijk te maken, zal in vele gevallen uitbreiding van de stalruimte gewenst zijn. Ook in de vele naoorlogse bedrijfsgebouwen is de stalruimte te beperkt.

6. In het ruilverkavelingsgebied zal veel grond nodig zijn voor de aanleg van wegen en industrieterrein en voor woningbouw. Daarnaast is veel grond nodig voor bedrijfsvergroting. De oppervlakte vrijkomende grond is echter niet bijzonder groot. De bedrijven zonder opvolger hebben b.v. niet meer dan ongeveer 250 ha cultuurgrond in gebruik (zie tabel 3). Het is wenselijk de vrijkomende grond vooral te gebruiken voor vergroting van bedrijven van 10-20 ha tot eenmansweidebedrijven van ongeveer 25 ha en voor vergroting van een aantal bedrijven van 20-40 ha tot tweemansweidebedrijven van ongeveer 45 ha.
7. De huidige ligging van de bedrijfsgebouwen is zodanig dat de bouw van een aantal nieuwe boerderijen in het komgrondegebied niet te vermijden zal zijn. Bij gunstige verkaveling lijkt een oppervlakte van 25 ha met 35 koeien als eenmansbedrijf wel het minimum, gezien de kosten van nieuwbouw. Bij de bouw van nieuwe boerderijen is het dan ook zaak zoveel mogelijk te profiteren van de mogelijkheden van rationalisatie en zal het door specialisatie tot grotere eenheden moeten komen. Parallelisatie met een veredelingsstak daarentegen lijkt vooral aan te bevelen voor de reeds bestaande bedrijfsgebouwen (zie 1.).
8. Een groot aantal bedrijven heeft weidegronden in de uiterwaarden liggen: het ware wenselijk bij de ruilverkaveling met de ligging van deze grond rekening te houden, zodat de afstanden tussen de grond binnen en buiten de dijk zoveel mogelijk kunnen worden beperkt. Voor zover dit van belang is zou deze grond in de ruilverkaveling ingebracht dienen te worden (b.v. bij verplaatsing).
9. Uitgangspunt bij het maken van de ruilverkavelingsplannen dient te zijn, dat de boeren met rundveehouderij een zodanige goed gesitueerde oppervlakte krijgen toegewezen, dat daarop ten minste een voldoende groot aantal koeien voor een man kan worden gehouden. Dat men waarschijnlijk in een enigszins afnemend aantal gevallen, hoofdzakelijk ten dienste van de veehouderij, ook enige grond wil gebruiken voor de akkerbouw behoeft in het algemeen bedrijfseconomisch niet als een belangrijk bezwaar te worden gezien. Het werk in de akkerbouwsector zal dan wel grotendeels door een loonwerker moeten gebeuren of door een van de weinige andere boeren, die een zodanige oppervlakte bouwland kan bewerken dat daardoor eigen mechanisatie mogelijk wordt. Belangrijk is echter wel dat men kan werken met rationele eenheden; de huidige perceelgrootten per gewas zijn daarvoor veelal te klein. Samenwerking van boeren om tot dergelijke perceelsgrootten per gewas te geraken kan in dit verband aanbeveling verdienen. Het kan zowel voor de individuele boer als voor boeren als groep zinvol zijn dat de bouwlandpercelen zoveel mogelijk in elkaars nabijheid zijn gesitueerd.

10. Ondanks het feit dat op vele bedrijven hardfruit aanwezig is, zal de betekenis van deze teelt belangrijk verder achteruitgaan. Ook in ruilverkavelingsverband zal wellicht heel wat gerooid moeten worden. Voor de toekomst behoeft men waarschijnlijk slechts te rekenen met niet meer dan 15-20 gespecialiseerde hardfruitbedrijven.
11. De mogelijkheid ware te overwogen een gering aantal nieuwe fruitbedrijven te stichten, o.m. ten behoeve van de enkele fruitte-
lers die zullen vallen in de uitbreidingsplannen. Wellicht komt het westelijke deel van het gebied hier het meest voor in aanmerking. Het stichten van een aantal fruitbedrijven zou hier tevens kunnen worden gezien als een versterking van het z.g. cultuurschoongebied. Onderzocht zou dienen te worden in hoeverre de betrokkenen hiertoe financieel in staat zouden zijn.
12. In het ruilverkavelingsgebied heeft voor vele kleine bedrijven ook de kleinfruitteelt een zekere betekenis. Verwacht mag worden, dat deze arbeidsintensieve teelt de eerstkomende jaren weinig aan betekenis zal inboeten. Op langere termijn is de ontwikkeling echter uiterst onzeker.
13. Van de bedrijven beneden 20 ha, die niet worden vergroot, zullen er vele zijn die, voor zover zij zich niet kunnen specialiseren in met name de hardfruitteelt, aangewezen zijn op meer produktierichtingen. Het is echter gewenst het huidige grote aantal produktierichtingen te beperken tot twee, maximaal drie.
14. Gezien de hardnekkigheid waarmee men met name het kleine bedrijf blijft voortzetten en overnemen, is niet te verwachten dat in de nabije toekomst - ondanks b.v. de beëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds - dit aantal drastisch zal afnemen. In een aantal gevallen dat men de qua oppervlakte kleine bedrijven zal blijven voortzetten zouden deze bedrijven, gezien de aanwezige ervaring in de veredelingsindustrie, door vergroting van de eenheden kostenvoordelen kunnen behalen. Momenteel worden in dit verband veestapels van 40 fokzeugen, 200 mestvarkens, 50 mestkalveren, 2500 leghennen en 10.000 slachtkuikens als minimale eenheden gezien.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR

1. Dr. A.R. Hol, De Betuwe, Deventer 1957.
2. De Gelderse tuinbouw in ontwikkeling, achtergronden en mogelijkheden (+ documentatierapport), uitgebracht in opdracht van Gedeputeerde Staten van Gelderland 1963.
3. Sociaal-economische schets van het ruilverkavelingsgebied Over-Betuwe-Zuid.
Landbouw-Economisch Instituut, 1960.
4. Rapport voor de ruilverkaveling Over-Betuwe-Zuid,
Cultuurtechnische Dienst, 1961.
5. Gemeente Elst, Welvaartsbronnen en ontwikkelingsmogelijkheden,
Economisch Technologisch Instituut voor Gelderland, 1958.
6. J. Doornbos, Opheusden als boomteeltcentrum, Assen, 1950
7. Ir. H. Egberts, De bodemkartering van Nederland, deel VIII. De bodemgesteldheid van de Betuwe, Ministerie van Landbouw,
Visserij- en Voedselvoorziening, 1956.
8. A.J. Wichers, De evaluatie van een voorlichtingscampagne in de Betuwe, Wageningen, 1958.
9. Ideeënschets voor het rivierengebied, Provinciale Planologische Dienst voor Gelderland, Arnhem, 1966.
10. Streekplan voor Rijn en IJssel, Provinciale Planologische Dienst voor Gelderland, Arnhem, 1961.
11. Proefonderzoek naar het verband tussen de kwaliteit van de bodem en de kwantitatieve opbrengsten van enige appel- en pererassen op een aantal Betuwse bedrijven, Landbouw-Economisch Instituut,
's-Gravenhage, 1963.
12. Onderzoek tuinbouwvestiging in Gelderland, Landbouw-Economisch Instituut, nog niet gepubliceerd.
13. M.H. Douna, Bedrijfsvergelijkend onderzoek in enkele komgrondgebieden, Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage, 1965.
14. M.H. Douna, Oorzaken van verschillen in uitkomsten van landbouwbedrijven in het rivierengebied. Landbouw-Economisch Instituut,
's-Gravenhage, 1966.

TOELICHTING OP ENKELE VEELVULDIG GEBRUIKTE TERMEN

1. Beroepsgroepen

De bij het L.E.I. gebruikelijke indeling van de grondgebruikers in beroepsgroepen onderscheidt:

A-grondgebruikers: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;

B-grondgebruikers: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd nog een nevenberoep;

C-grondgebruikers: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt door de grondgebruiker aan het eigen bedrijf(je) besteed;

D-grondgebruikers: rustende agrariërs of gepensioneerde niet-agrariërs en personen zonder beroep voor zover zij enig grondgebruik hebben of anderszins telplichtig zijn.

S-grondgebruikers: besteden meer dan de helft van de arbeidstijd aan het eigen bedrijf, doch de bedrijfsvoering wijkt sterk af van het in de streek gangbare patroon of het bedrijf heeft een uitzonderlijke exploitatievorm.

Grondgebruikers behorende tot de A-groep worden ook wel "zuivere agrariërs" genoemd, grondgebruikers behorende tot de A- en B-groepen ook wel "agrariërs".

2. Bedrijfstypen

Zie voor verklaring blz. 17.

WIJZIGINGEN IN HET AANTAL GEREGLSTREERDEN

	Aantal geregistreerden in de beroepsgroep										Totaal- aantal gere- gistr.
	A + B					to- taal	C	D	Spec.		
	fruit- teler	veeh.- bedr. zonder fruit	veeh.- bedr. met fruit	gemengd bedr. met fruit	ov.						
Geregistreerd in 1961	45	21	44	70	55	235	180	63	6	484	
Verdwenen sinds 1961	3	2	2	3	3	13	39	27	-	79	
	42	19	42	67	52	222	141	36	6	405	
Overgegaan naar een andere beroepsgroep:											
fruitsitteler	.	-	-	2	1		5	1	-		
veehouderijbedrijf zonder fruit	-	.	7	12	7		1	1	-		
veehouderijbedrijf met fruit	2	3	.	24	3		1	2	-		
gemengd bedrijf met fruit	5	-	1	.	6		-	1	-		
overige bedrijven	3	2	1	4	.		1	-	-		
groep C	2	1	1	2	5	11	-	5	-		
groep D	4	1	5	3	5	18	17	-	-		
groep Spec.	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Waardoor er de beroepsgroep verlieten	-	16	7	15	47	27	29	25	10	-	
Waardoor er tot de beroepsgroep toetraden	+	9	28	35	13	11	13	16	35	-	
		35	40	62	33	36	206	132	61	6	
										405	
Sinds 1961 in de registratie opgenomen	+	3	2	-	-	2	7	10	2	-	
										19	
Geregistreerd in 1966		38	42	62	33	38	213	142	63	6	
										424	

Bron: landbouwtellingformulieren 1961 en 1966, L.E.I.

341

AANTAL EN OMVANG VAN DE PRODUKTIERICHTINGEN

Grootteklasse Aantal bedrijven (A+B) Categorie 1)	< 3 ha			3-5 ha			5-10 ha			10-20 ha			20-40 ha			≥ 40 ha			Totaal		
	42			30			50			46			32			13			213		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Glasteelten	15	7	-	4	3	2	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	23	10	2
Boomkwekerij	4	4	2	-	-	-	3	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	8	6	4
Hardfruit	35	21	-	25	21	3	46	36	7	37	36	17	20	16	10	6	6	2	169	136	39
Kleinfruit	26	19	4	14	11	1	23	15	1	6	3	-	3	2	-	-	-	-	72	50	6
Akkerbouw	20	3	-	21	5	-	39	10	-	28	17	4	24	22	12	12	12	12	144	69	28
Melkkoeien	15	12	-	25	25	1	46	41	16	41	39	30	30	29	26	13	12	10	170	158	83
Weidemestvee	4	1	-	13	2	-	27	14	-	29	22	2	29	25	8	12	10	3	114	74	13
Mestkalveren	4	3	2	-	-	-	3	-	-	2	1	1	-	-	-	1	1	-	10	5	3
Mestvarkens	15	4	1	10	3	-	17	5	-	14	5	1	6	1	-	1	-	-	63	18	2
Fokzeugen	13	6	-	13	2	-	26	13	2	17	11	3	8	6	1	2	-	-	79	38	6
Leghennen 1)	5	3	1	9	5	-	13	3	1	10	6	-	3	1	-	1	-	-	41	18	2
Slachtkuikens	1	1	1	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2
Aantal produktierichtingen	157	84	11	134	77	7	247	140	30	186	140	58	123	122	57	48	41	27	995	584	190
0 produktierichtingen	-	4	32	-	1	24	-	1	26	-	-	3	-	-	1	-	-	-	-	6	36
1 "	4	14	8	-	3	5	1	3	20	3	5	31	-	1	14	-	-	2	8	26	80
2 "	5	10	2	2	11	1	4	18	3	2	6	9	4	10	8	1	3	8	18	58	31
3 "	9	9	-	3	9	-	5	15	-	15	23	3	11	10	8	5	5	3	48	71	14
4 "	13	4	-	10	6	-	10	9	1	11	7	-	8	5	1	5	5	-	57	36	2
5 "	5	1	-	6	-	-	12	3	-	6	4	-	5	5	-	-	-	-	35	13	-
6 "	4	-	-	8	-	-	11	1	-	5	1	-	3	1	-	1	-	-	32	3	-
7 "	2	-	-	1	-	-	3	-	-	3	-	-	1	-	-	-	-	-	10	-	-
8 "	-	-	-	-	-	-	4	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-
9 "	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10 "	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11 "	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12 "	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aantal bedrijven met produktierichtingen	42	38	10	30	29	6	50	49	34	46	46	43	32	32	31	13	13	13	213	207	127

1) Zie voor betekenis van de categorieën de verklaring op de volgende pagina (bijlage 4a).

BETEKENIS VAN DE INDELING NAAR CATEGORIEËN

Categorie 1

In deze categorie zijn alle produktierichtingen opgenomen ongeacht hun omvang. Een uitzondering vormen alleen de leghennen. Bij bedrijven met minder dan 50 leghennen zijn de leghennen als produktierichting buiten beschouwing gelaten.

Categorie 2 en 3

In deze categorieën zijn alleen die produktietakken als produktierichting aangemerkt wanneer de produktie een bepaalde omvang had. De produktie moest uitgaan boven de hieronder genoemde minima.

	Categorie 2	Categorie 3
Glasteelten	1000 m2	3000 m2
Boomkwekerij	0,10 ha	0,40 ha
Hardfruit	0,50 ha	2,50 ha
Kleinfruit	0,10 ha	0,40 ha
Akkerbouw	1 ha	6 ha
Melkkoeien	2	10
Mestkoeien	4	20
Mestkalveren	10	25
Mestvarkens	25	100
Fokzeugen	6	20
Leghennen	200	1000
Slachtkuikens	600	2500